

FELIKS GRYGLEWICZ

AKTUALNA PROBLEMATYKA CZWARTEJ EWANGELII

Treść: I. Stan badań nad źródłami Ewangelii; II. Problem autorstwa; III. Teologia Janowa.

W ostatnich latach zauważa się szczególnie rozwój badań nad czwartą Ewangelią, które mogą poszczycić się kilku osiągnięciami. Są to w zasadzie wyniki badań literackich dotyczących źródeł i redakcji Ewangelii św. Jana, ale posiadają również znaczenie dla jej egzegezy i teologii. Problematyka tego podstawowego pisma Janowego jest bardzo złożona, choć wydaje się, że zostało ono napisane prostym i łatwym językiem. Wyjaśnienie wielu skomplikowanych problemów czwartej Ewangelii napotyka na dodatkowe trudności z uwagi na bardzo obszerną literaturę.¹ W tej sytuacji dużą pomoc stanowią streszczenia dzieł i przeglądy bibliograficzne.²

I. STAN BADAŃ NAD ŹRÓDŁAMI EWANGELII

E. Schweizer i E. Ruckstuhl, a u nas wcześniej T. Bromboszcz wykazywali, że czwarta Ewangelia pod względem stylu stanowi od początku do końca dzieło jednego autora.³ Ostatnie jednak badania prowadzą do wniosku, że przy jej redagowaniu wykorzystano szereg materiałów o charakterze źródłowym.⁴ Do nich wypada zaliczyć hymn o Logosie, który z małymi uzupełnieniami został włączony jako pro-

¹ Zob. zestawy bibliograficzne w IZBG.

² Np. H. Thyen, *Aus der Literatur zum Johannesevangelium*, ThR 39 (1974) s. 1—69. 222—252. 289—330; R. Schnackenburg, *Entwicklung und Stand der johanneischen Forschung seit 1955*. W: M. de Jonge (red.), *L'Evangile de Jean*, Gembloux 1977 s. 19—44; J. Giblet, *Développements dans la théologie johannique*, tamże, s. 45—72.

³ T. Bromboszcz, *Die Einheit des Johannesevangeliums*, Katowice 1927; E. Schweizer, *Ego eimi*, Göttingen 1939; E. Ruckstuhl, *Die literarische Einheit des Johannesevangeliums*, Freiburg i Br. 1951.

⁴ Zob. D. M. Smith, *The Sources of the Gospel of John*, NTS 10

log czwartej Ewangelii, oraz tradycje o cudach Jezusa.⁵ Hymn ten i tradycje przechowywane ustnie lub w formie spisanej stanowiły (obok innych elementów) fundament wiary gmin kościelnych, wśród których działał św. Jan. Choć w zasadzie Jan zaakceptował wcześniejszy materiał, wprowadzając go do swej Ewangelii, to jednak wobec niektórych tendencji w tym materiale zajął stanowisko krytyczne.

Wielu egzegetów przypuszcza, że z podobnych źródeł pochodzą również przemówienia Jezusa, ściśle związane z relacjami o cudach, oraz opis procesu i męki. Natomiast redaktorowi przypisuje się perykopę o jawnochrześcijańcu (8, 1—11). Niektórzy sądzą, że przy redakcji Ewangelii wykorzystane były również źródła o charakterze liturgicznym.⁶ Aktualne badania nad tymi zagadnieniami nie upoważniają jeszcze do tego, aby uznać wszystkie z powyższych przypuszczeń za bezsporne osiągnięcia nauki. Dlatego przy obecnym stanie badań do źródeł można zaliczyć tylko hymn o Logosie i tradycję o cudach Jezusa. Pozostałe zaś, razem z opisem męki i śmierci Jezusa, wypadają przyjąć za pochodzące od Jana nie tylko dlatego, że w tych częściach nie udało się dotąd wydzielić źródłowych fragmentów od Janowych uzupełnień, ale głównie ze względu na to, że wplatając teksty źródłowe do swojej redakcji ewangelista uznał ich treść za własną. Ostatni rozdział pochodzi od redaktora i został dołączony po śmierci autora czwartej Ewangelii. Jakkolwiek zredegowano go w duchu całej Ewangelii, doszły w nim jednak do głosu pewne echa ogólnochrześcijańskie, ale nie Janowej doktryny. Wydaje się, że ten sam redaktor wprowadził do tekstu czwartej Ewangelii i pierwszy list św. Jana kilka drobnych wstawek, w których występują podobne akcenty jak u J 21.

II. PROBLEM AUTORSTWA

Tradycja kościelna przypisuje Janowi, synowi Zebedeusza, który był apostołem i ewangelistą, pięć pism NT, a mianowicie: czwartą Ewangelię, trzy listy i Apokalipsę. Choć z nich

(1963—64) s. 336—351; R. T. Fortuna, *The Gospel of Sings*, Cambridge 1970 (por. NTS 21 (1974—75) s. 489—504); W. Nicol, *The Semia in the Fourth Gospel*, Leiden 1972.

⁵ Zob. R. Kysar, *The Sources-Analysis of the Fourth Gospel, A Growing Consensus*, NT 15 (1973) s. 134—152.

⁶ S. Smalley, *Liturgy and Sacrament in the Fourth Gospel*, EvQ 19 (1957) s. 159—170; P. Borgen, *Observations on the Midrashic Character of John 6*, ZNW 54 (1963) s. 232—240.

tylko Apokalipsa zawiera wzmiankę o pochodzeniu od Jana, a drugi i trzeci list wymienia jako autora prezbitera, egzegeci prawie jednomyślnie przyjmują, że Jan napisał czwartą Ewangelię i pierwszy list, ale nie wykluczają także jego autorstwa co do drugiego i trzeciego listu. Natomiast Apokalipsa tak bardzo różni się od czwartej Ewangelii, że trudno przyjąć dla tych dwóch dzieł jednego autora.

Jest mało prawdopodobne, żeby czwartą Ewangelię mógł osobiście napisać Jan, dawny rybak znad Jeziora Genezaret, nie mający wykształcenia (Dz 4, 13). Jako apostoł wystąpił wprawdzie zaraz po zesłaniu Ducha Św. i uchodził za filar Kościoła (Ga 2, 9), ale tylko w cieniu Piotra (Dz 3, 1—11; 4, 13. 19). Przypuszcza się, że w jednej z gmin kościelnych, które były związane z Janem, zorganizowano szkołę. Być może, dyskutowano w niej nad aktualnymi problemami, które powstawały w związku z sytuacją wiernych żyjących w obcym środowisku. Chodziło przede wszystkim o stosunek do judaizmu i Żydów oraz postawę wobec prądów filozoficznych hellenistycznego świata. Redagowano w niej teksty wykładające chrześcijańską doktrynę, a więc obejmujące także cuda, nauczanie i całą działalność Jezusa, listy do gmin kościelnych oraz prawdopodobnie inne dzieła. Podobieństwa, jakie wykazują Ody Salomona i pisma św. Ignacego Ant. z pismami Jana, nie wykluczają kontaktów między późniejszymi przedstawicielami szkoły i autorami tych utworów.⁷ W szkole tej, działającej pod patronatem, kierownictwem i nadzorem Jana, zostały przypuszczalnie zredagowane zarówno czwarta Ewangelia jak i inne dzieła *corpus Joanneum*, tzn. napisane, uzupełniane, stylizowane i przeredagowywane przez różne osoby, a jednocześnie przypisane Janowi, który za ich treść brał odpowiedzialność.⁸

W związku z takim ustawieniem autorstwa zwrócono uwagę na rolę, jaką przy redagowaniu czwartej Ewangelii odegrała historia Janowych gmin kościelnych. Gminy te podlegały wpły-

⁷ Zob. J. H. Charlesworth — R. A. Culpepper, *The Odes of Salomon and the Gospel of John*, CBQ 35 (1973) s. 298—322; C. K. Barrett, *The Theological Vocabulary of the Fourth Gospel and of the Gospel of Truth*. W: *Current Issues in New Testament Interpretation*, New York 1962 s. 210—223.

⁸ Zob. O. Culmann, *Der johanneische Kreis*, Tübingen 1975. Wielu egzegetów próbowało określić poszczególne fazy redakcji czwartej Ewangelii.

wom środowiska, w którym żyły,⁹ tzn. nie tylko współczesnego judaizmu¹⁰ i rozwijającej się gnozy,¹¹ ale może nawet częściowo mandaizmu.¹² Nie można też pominąć decydującej roli ST.¹³ Jeżeli dodać do tego podobieństwa między wypowiedziami czwartej Ewangelii oraz tekstami qumrańskimi,¹⁴ przejawy sympatii dla Samarytan,¹⁵ a nadto semityzmy językowe, wolno sądzić, że Kościół Janowy składał się przede wszystkim z judejsko-chrześcijańskich gmin albo przynajmniej, że wśród wiernych pochodzenia hellenistycznego było wielu dawnych Żydów.¹⁶ Wyjaśnia to bowiem charakter czwartej Ewangelii, w której wyraźnie do głosu dochodziło środowisko żydowskie, ST i wiele idei judaistycznego świata. Wprawdzie cytaty ze ST są u Jana nieliczne, ale uzupełniają je aluzje do biblijnych tekstów i instytucji. Zarówno cytaty jak i aluzje wykazują, że dzięki Jezusowej działalności to, co było w ST, nabrało pełnej treści i na Jego osobie wypełniły się starotestamentalne zapowiedzi. Oprócz tego Jan miał na uwadze życie chrześcijan wśród Żydów w okresie, który nastąpił po zburzeniu świątyni jerozolimskiej. Dlatego uwzględnił trudności, które wierni napotykali ze strony swoich żydowskich rodaków, przekazywał relacje o dyskusjach, prowadzonych z ni-

⁹ Zob. F. M. Braun, *Jean le theologien*, t. 1, Paris-1959.

¹⁰ Zob. P. Szeffler, *Żydzi w czwartej Ewangelii*. W: F. Gryglewicz (red.), *Egzegeza Ewangelii św. Jana*, Lublin 1976 s. 197—204; S. Pancaro, *The Relationship of the Church to Israel in the Gospel of St John*, NTS 21 (1974—75) s. 396—405.

¹¹ Zob. E. Ruckstuhl, *Das Johannesevangelium und die Gnosis*. W: *Neues Testament und Geschichte. Fest. f. O. Cullmann*, Zürich 1972 s. 143—156; K. W. Tröger (red.), *Gnosis und Neues Testament*, Gütersloh 1973.

¹² Zob. pisma R. Bultmanna i bardzo żywą dyskusję, którą one wywołały. Informuje o tym J. M. Robinson, *Die johanneische Entwicklungslinie*. W: H. Köster — J. M. Robinson (red.), *Entwicklungslinien durch die Welt des frühen Christentums*, Tübingen 1971 s. 216—250; L. Stachowiak, *Ewangelia według św. Jana*, Poznań 1975 s. 43—59.

¹³ Zob. F. M. Braun, dz. cyt., t. 2, Paris 1964; G. Reim, *Studien zum alttestamentlichen Hintergrund des Johannesevangeliums*, Cambridge 1974.

¹⁴ Zob. G. Baumbach, *Qumran und das Johannesevangelium*, Berlin 1958; J. W. Charlesworth (red.), *John and Qumran*, London 1972.

¹⁵ Zob. J. D. Purvis, *The Fourth Gospel and the Samaritans*, NT 17 (1975) s. 161—198.

¹⁶ Zob. R. Leistner, *Antijudaismus im Johannesevangelium*, Bern 1974.

mi, włożył w usta Jezusa odpowiedzi na stawiane przez nich zarzuty.¹⁷ Dzięki uściśleniom, które były wynikiem tych dyskusji, postać Jezusa została naświetlona tak, jak ją pod koniec pierwszego wieku widział Jan i jego wierni. Na tym tle nabiera prawdopodobieństwa opinia, że czwarta Ewangelia jest zbiorem Janowych kazań.

Dość łatwo jest określić okres działalności Jana we wspomnianych gminach kościelnych i powstania jego pism. Papirus Rylandsa i aluzje do czwartej ewangelii w papirusie Egertona ostatecznie wszystkich przekonały, że Ewangelia powstała ok. 100 r. Trudniej natomiast ustalić topografię gmin Janowych.¹⁸ Wprawdzie cała tradycja łączy Jana z Efezem zgodnie z wypowiedziami jego pism, to jednak nie jest to całkiem pewne. Przy założeniu, że pod koniec I w. Jan przebywał w Efezie, co w zasadzie jest możliwe, chodziłoby o gminy znajdujące się w sąsiedztwie Efezu na terenie Azji Mniejszej. Do tych gmin zostały skierowane listy zawarte w Apokalipsie. Jan mógł tymi gminami kierować po Pawle. Trzeba jednak podkreślić, że w pismach Janowych brak jest wzmianki o Pawle oraz nawiązania do słownictwa i specyficznych idei Pawłowych, jakie zauważamy np. w dziełach Łukasza. U Jana, specjalnie w czwartej Ewangelii, spotykamy się z całkowicie odrębną, od innych kościelnych tradycji niezależną, tzn. Janową tradycją. Cechuje ją oryginalne ujęcie problemów i własny, Janowy styl. Należy więc uznać, że Jan nie korzystał z pism Pawła.¹⁹

Janowe gminy kościelne reprezentowały ortodoksyjne chrześcijaństwo, a nie jakąś sektę, jak twierdzą E. Käsemann i W. A. Meeks.²⁰ Utrzymywały jednak luźne tylko związki z innymi grupami skupionymi wokół kilku głównych postaci

¹⁷ Zob. J. L. Martyn, *History and Theology in the Fourth Gospel*, New York 1968; F. Gryglewicz, *Faryzeusze a Janowy Kościół*, ZNKUL 14 (1971) nr 2 s. 37—46; J. L. Martyn, *Glimpses into the History of the Johannine Community*. W: M. de Jonge, dz. cyt., s. 149—175.

¹⁸ Egzegeci różnią się bardzo przy określaniu miejsca Janowych gmin kościelnych. W rachubę wchodzi teren Egiptu lub Transjordanii, a szczególnie Syria. Zob. O. Cullmann, dz. cyt., s. 100, przyp. 3.

¹⁹ Zob. H. E. Dana, *The Ephesian Tradition. An Oral Source of the Fourth Gospel*, Kansas City 1940; P. Benoit, *Paulinisme et johanisme*, NTS 9 (1962—63) s. 193—207.

²⁰ E. Käsemann, *Jesu letzter Wille nach Johannes 17*, Tübingen 1967; W. A. Meeks, *The Prophet-King. Moses Traditions and the Johannine Christology*. Leiden 1967; tenże, *The Man from Heaven in Johannine Sectarianism*, JBL 91 (1972) s. 44—72.

okresu apostołskiego. Janowa grupa była nastawiona na pogłębienie własnego życia religijnego, na misyjną działalność, chociaż próbowała nawiązać kontakty z innymi gminami kościelnymi. Nie wiemy, czy Jan znał teksty synoptycznych Ewangelii, ale możemy sądzić, że wiedział o ich istnieniu. Na pewno znał tradycje, z których synoptycy czerpali materiały do swoich pism. Wskazują na to mniej lub bardziej wyraźne z nimi powiązania, będące obecnie przedmiotem wnikliwych badań. Najbardziej jest to widoczne zwłaszcza w opisie męki Jezusa. Autor czwartej Ewangelii zapewne uściślał to, co na ten temat napisał Łukasz. Oprócz oryginalnego słownictwa Janowego, które dążyło do wyrażenia nowych pojęć chrześcijańskiej doktryny, jego Ewangelia przejawia tendencję do wykorzystania słownictwa, jakie uтарыło się już wcześniej i było przyjęte w innych gminach kościelnych.²¹ Z kolei pisma synoptyków zawierają pewne elementy Janowe.

III. TEOLOGIA JANOWA

Janowe gminy nie stanowiły centrum pierwotnego chrześcijaństwa. Jedynie w wąskim zakresie podejmowały problemy nurtujące inne gminy kościelne, żyjąc własnymi sprawami. Pielęgnowanie wspaniałych cech duchowych tego życia było zapewne dziełem samego Jana, który nie tylko upominał wiernych, np. w listach, ale przede wszystkim wskazywał (głównie w czwartej Ewangelii) na podwójne znaczenie słów i czynów Jezusa: historyczne i symboliczne. Dla Jana były one nie wydarzeniami z przeszłości, lecz każdy, nawet najbardziej konkretny szczegół związany z osobą Jezusa, miał, w jego przekonaniu, relację do tego, co aktualnie przeżywał Kościół, a w nim poszczególny wierny.²² Dzięki temu Jan rozwinął własną teologię bazującą przede wszystkim na postaci Jezusa Chrystusa, która w wielu aspektach odbiega od obrazu przekazanego przez synoptyków i Pawła.

Janową teologię uwzględniają wszystkie nowsze komentarze,

²¹ Zob. D. Moody Smith, *Johannine Christianity*, NTS 21 (1974—75) s. 222—248; F. Gryglewicz, *Słowo ciałem się stało. Pochodzenie Jezusa Chrystusa w N. Testamencie*, Lublin 1976 s. 102—115.

²² Zob. F. Mussner, *Die johanneische Sehweise und die Frage nach dem historischen Jesus*, Freiburg 1965.

zwłaszcza dwa wielkie katolickie: R. Schnackenburga i R. E. Browna. Niektóre jej opracowania nawiązują do egzystencjalnej interpretacji R. Bultmanna, choć coraz częściej uczniowie Bultmanna próbują się od niej uwolnić. Do nich m. in. należą H. Conzelmann i E. Käsemann, przypisujący Janowi naiwny doketyzm. Spośród innych C. H. Dodd podkreśla znaczenie hellenistycznego świata dla czwartej Ewangelii, a L. Schottroff uwydatnia gnostycki charakter Janowej teologii.²³

O teologii tej szerzej traktują opracowania monograficzne. Wśród nich wyróżnia się ujęcie O. Cullmanna, który centralny motyw czwartej Ewangelii widzi w historii zbawienia.²⁴ Podobne tendencje pojawiły się wcześniej w anglikańskich komentarzach E. C. Hoskynsa, C. K. Barretta itp. Synteza Janowej chrystologii bazuje nie tylko na monograficznych opracowaniach poszczególnych fragmentów i perykop czwartej Ewangelii, np. perykopy o dobrym pasterzu,²⁵ opisu męki Jezusa,²⁶ ale także na opracowaniach częściowych, np. o Synu Człowieczym,²⁷ roli umiłowanego ucznia.²⁸ Historyczno-symboliczne znaczenie wypowiedzi i faktów wzmiankowanych w czwartej Ewangelii jest tematem wielu prac,²⁹ podobnie zre-

²³ H. Conzelmann, *Grundriss der Theologie des Neuen Testaments*, München 1967; E. Käsemann, dz. cyt.; C. H. Dodd, *The Interpretation of the Fourth Gospel*, Cambridge 1953; L. Schottroff, *Der Glaubende und die feindliche Welt*, Neukirchen 1970.

²⁴ O. Cullmann, *L'évangile johannique et l'histoire du salut*, NTS 11 (1964—65) s. 111—122.

²⁵ Zob. A. J. Simonis, *Die Hirtenrede des Johannes-Evangeliums*, Rom 1967; F. Gryglewicz, *Jezus jako brama i pasterz*. W: F. Gryglewicz, dz. cyt., s. 33—47; O. Kiefer, *Die Hirtenrede*, Stuttgart 1967; A. Suski, *Struktura literacka perykopy o Dobrym Pasterzu* (*J 10, 1—18*), RBL 29 (1976) nr 5—6 s. 271—279.

²⁶ Zob. F. Hahn, *Der Prozess Jesu nach dem Johannesevangelium*. W: *Evang.-kat. Kommentar zum N. Testament* (Vorarbeiten 2), Zürich 1970 s. 23—96; A. Dauer, *Die Passionsgeschichte im Johannesevangelium*, München 1972.

²⁷ Zob. E. Ruckstuhl, *Die johanneische Menschensohnforschung 1957—1969*. W: J. Pfammatter — F. Furger (red.), *Theologische Berichte*, t. 1, Zürich 1972 s. 171—284; F. J. Moloney, *The Johannine Son of Man*, Roma 1976.

²⁸ Np. R. Schnackenburg, *Das Johannesevangelium*, t. 3, Freiburg i. Br. 1975 s. 449—464.

²⁹ Zob. F. Mussner, dz. cyt. Wiele pisano o pojęciu „widzieć” u św. Jana, np. C. Traets, *Voir Jesus et la Père en lui selon l'Évangile de saint Jean*, Roma 1967.

szta jak znaczenia cudów³⁰ i eschatologii,³¹ roli Kościoła,³² a w nim sakramentów³³ i Ducha Św.³⁴

W badaniach tych zaznacza się również udział środowiska polskiego. Trzeba przede wszystkim wspomnieć komentarz L. Stachowiaka i monograficzną pracę J. Chmiela, wielokrotnie nawiązującą do Janowej Ewangelii, artykuły A. Jankowskiego, zbiorową pracę na temat teologicznych problemów Janowych (wydaną na KUL) i wiele mniejszych publikacji. Nowe spojrzenie na czwartą Ewangelię zachęca do tego, aby księżde tej poświęcić więcej niż dotychczas uwagi.

Les problèmes actuels du IVe Evangile

Résumé

L'article est un compte rendu sur les tendances actuelles dans les investigations scientifiques du IVe Evangile. Il donne les résultats des recherches littéraires qui sont d'importance pour l'exégèse et la théologie de cet Evangile. Ce sont: la question des sources du IVe Evangile et celle de la rédaction du texte; le milieu juif des communautés guidées par Jean; la localisation de ceux-ci et leur relation par rapport aux autres églises chrétiennes; la terminologie de Jean et les tentatives de rédiger la théologie de ses écrits.

F. Gryglewicz

³⁰ Np. S. Hofbeck, *Semeion*, Münsterschwarzbach 1970; J. Becker, *Wunder und Christologie*, NTS 16 (1969—70) s. 130—148.

³¹ Np. J. Blank, *Krisis*, Freiburg 1964.

³² Zob. E. Schweizer, *Der Kirchenbegriff im Evangelium und den Briefen des Johannes*, StEv 1 (1959) s. 363—381; H. van den Bussche, *L'Eglise dans le quatrième Evangile* (Recherches bibliques 7), Bruges 1965 s. 65—85.

³³ Np. H. Klos, *Die Sakramente im Johannesevangelium*, Stuttgart 1970.

³⁴ Np. O. Betz, *Der Paraklet*, Leiden 1963; A. Jankowski, *Eschatologiczne znamiona posłannictwa Ducha Parakleta*. W: F. Gryglewicz (red.), *Egzegeza Ewangelii św. Jana*, dz. cyt., s. 81—100.